

Blodseld och nordisk längtan

Oscar Levertin och hans tid

N.Shachar

December 27–30, 2014

Upptakten till denna biografi är ypperlig. Istället för att presenteras med Oscar Levertins förfäder på första sidan, träder biografen själv fram. Eftersom denne nästan är årsbarn med mig själv, delar han min egen tidserfarenhet, åtminstone under barn- och ungdom, därefter åker vi bägge ut i den vida världen och erfarenheterna divergerar. Det finns således tillräckligt med likheter för att möjliggöra en identifiering, samtidigt som det föreligger väsentliga olikheter som gör denna identifiering profitabel. Shachar växer upp i ett etablerat litterärt hem med personliga kopplingar till det svenska litterära kottieriet, och stöter därmed på under sin barndom Anna Levertin, systemen till Oscar, även om han först långt senare inser signifikansen i detta. Samtidigt tycks han vara ett barn av sin tid betydligt mer än vad jag var. Han är intresserad av pop-musik och tycks även ha ett vänsterengagemang av den typ som var på mode då för ungdomar. När det gäller den svenska litteraturen hade jag förmånen att gå i den gamla realskolan som fortfarande drevs i Motala i mitten av 60-talet. Den svenska litteraturen som gällde var vad man i modernare skolformer skulle kalla förlegad. Tegner och Geijer satt i högsätet. 'Fritjofs saga' tvingades vi läsa, liksom lära några korta dikter av Geijer utantill. Runebergs 'Fänrik Ståls sägner' var en annan obligatorisk text, vilken jag dock gärna anammade, fosterländsk som jag var till sinnet uppfödd på den traditionella svenska historieundervisningen i folkskolan¹. Heidenstam, om inte annat känd via närbelägna Övralid, Söderberg, Fröding och Karlfeldt var andra tunga namn. Och Selma Lagerlöf undkom man inte, ej heller Pär Lagerkvist. Detta var en tradition som var levande åtminstone fram till början av 50-talet och som tillhörde bildningseliten, vars fotfolk under denna tid huvudsakligen bestod av lärarna. Men Oscar Levertin träffade jag inte på, och om jag gjorde det må det ha varit 'en passant' ty något minne därom har jag inte. Ja första gången jag stötte på honom var i Lagercrantz Strindbergsbiografi, i vilken han framställs som något av ett mörkrets furste, en reaktionens urtidsödlå, som till och med som död förmår lägga sin kalla hand över allt som är ljus och fruktbart, och ur vars isande kvävande kyla Strindberg endast förmår undkomma genom att slunga en helig förbannelse över hans lik och stank. Jag studsade till. Vad må en stackars skribent ha gjort för att förtjäna ett sådant eftermäle? Jag misstänker att det är mycket för att vederlägga en sådan nidbild som Shachar har skridit till verket. Boken själv köpte jag för en del år sedan på Bokmässan i förhoppning om att ta del av en alternativ bild av denne Levertin. När jag för en kort tid sedan stötte på samme Levertin i ett kort porträtt av Carina Burman sporrades aptiten ytterligare. Uppenbarligen var detta en otidsenlig författare med ett rikt blomsterspråk som inte skulle kunna annat än fascinera

¹ Som faktiskt var ypperlig och via min kunnige lärare betydligt mera intrikat och ifrågasättande än vad man kan förvänta sig i den moderna skolan.

med sin gammaldags språkprakt.

Författarens och min barn- och ungdom inträffade för en 50-60 år sedan. Går vi lika långt bak i tiden igen hamnar vi vid sekelskiftet², och av någon anledning upplever vi detta gap som så mycket längre (och djupare) än det första. Är det inte betydligt större skillnad mellan förkrigstidens vardag och efterkrigstidens välfärdssamhälle, än det är mellan det senare och dagens vardag? 20- och 30-tal är decennier som etsat sig fast i minnet, de tycks ha välutvecklade identiteter, som 80- och 90-tal helt saknar, för att inte tala om 00-tal och 10-tal under det nya årtusendet. Mellan 1914 och 1945 hände mycket i historien, betydligt mindre under 1900-talets sista decennier. Som ett kinesiskt ordspråk upplyser oss om. Det är en förbannelse att leva under händelserika tider. Är detta ett objektivt faktum, eller bara en historisk konstruktion? Vad som är ett faktum är att under vår barn- och ungdom levde fortfarande många människor, födda under de sista decennierna av 1800-talet. Människor som faktiskt upplevt denna tid och som utgjorde levande förbindelselänkar. Rent privat rörde det sig om äldre släktingar som hade en viss distans till den 'gamla goda tiden'. Offentligt om politiker, som Adenauer f. 1876 och aktiv in på 60-talet. Den tidens gamla politiker må ha haft ett helt annat perspektiv på tillvaron än dagens unga broilers.

Författaren inleder med ett kapitel som just försöker göra levande den tid som rådde under Levertins sista år. Stockholm under sekelskiftet skulle för våra ögon te sig som en stad i tredje världen. Fattigdomen, misären, och det faktum att så mycket av livet sker på gatan. Försäljning, köpslående, sociala kontakter. Hur båtarna tränger djupt in i Stockholm och lastar sina varor på kajorna. Vi skulle finna det pittoreskt, och minsann kan vi inte få en liten antydan genom de gamla struttiga journalfilmerna. När jag såg sådana filmer på TV i slutet av 50-talet, hur förtvivlat långt borta i det förflutna föreföll det inte. Och återigen ändå var det inte mer än fyrtio femtio år tillbaka i tiden.

Biografen är inte kronologisk utan tematisk. Detta har sina fördelar. En kronologisk presentation blir ofta lång och något man trösklar sig igenom, och när man är klar infinner sig oftast känslan, oavsett hur lång och uttömmande den har varit, att var detta allt. Finns det inte mera i ett liv? Däremot om presentationen är episodisk och inte linjär, erhåller vi illusionen att vad vi läst utgör bara toppen av ett isberg, och hur mycket mera vi än skulle få reda på, skulle det fortfarande bara utgöra toppen av ett isberg. Livet är outtömligt, även om det är ganska kort, som säg fallet med Levertin. Denna biografi ligger betydligt närmare det episodiska anslaget än det kronologiska som dammsuger allt i sin väg.

På den tiden betydde litteratörer någonting. Tegner och Geijer var fortfarande levande skaldar och intresset för deras privatliv var i högsta grad intressanta, för att inte säga pockande. Så när Levertin 1902 förseglar en del av sin korrespondens med anvisningen att det först hundra år senare skall öppnas, förväntar han sig ett livligt intresse, fastän ingen av hans samtida förväntas vara vid liv då. När detta en gång i tiden sker, för övrigt med biografens närvaro, väcker det inte längre uppståndelse. Levertin är så gott som bortglömd. Varför förväntade han sig något annat?

Levertin gjorde en relativt snabb akademisk karriär. Verkade som kulturredaktör först vid det då konservativa Aftonbladet och senare på den betydligt mera prestigefyllda posten i Svenska Dagbladets regi. Han verkade även för att bli förflyttad från det avsidet

² sekelskiftet i motsats till det senare millennieskiftet

belägna akademiska miljön i Uppsala till Stockholms Högskola, där han gav bejublade föreläsningsserier som bevistades inte bara av hågade studenter utan även av den kulturellt anstuckna stockholms-socitén. Ann-Charlotte Edgren-Lefflers salong nämns ett antal gånger, däremot inte hennes bror Mittag-Leffler, matematikern ute i Djursholm, som spelade en framträdande roll i det oscarianska Sverige och var en av de drivande krafterna i bildandet av Stockholms Högskola. Denne målade upp en vision av Högskolan som en institution där i motsats till de gängse universiteten själva lärandet skulle utgöra det enda målet och ingen examination skulle äga rum. Som bekant förverkligades inte dessa ambitioner, Mittag-Leffler fick finna sig marginaliserad och förlorade inflytandet, och Högskolan blev så småningom ett universitet som alla andra. Men vid tiden för Levertins verksamhet var ännu inte denna vision dödförklarad, vilket har en viss relevans i sammanhanget. Levertin verkade således som en auktoritet, denna på senare tider så förhatliga roll. Men en litterär tradition klarar sig knappast utan rikslikare, som skapar en klar skillnad emellan vad som är bra och gott och vad som är undermåligt. Sådana omdömen, märk väl, är inte orakelmässigt angivna, utan följderna av en transparent argumentation. Författaren betonar Levertins skicklighet såsom kritiker. Hans oväldighet, hans samvetsgrannhet att balansera det goda med det dåliga i sina omdömen. Hans kritik av Strindberg som författare består huvudsakligen i en välvillig, för att inte säga beundrande erkänsla, till vilka lägges ett par reservationer, som sentida läsare finner ganska rimliga, men som Strindberg själv uppfattade som illvilliga angrepp i sin roll som det ömhudade geniet.

Levertin var jude. Hans utseende stack ut i bland de då dominerande befolkningselementen, homogena både med avseende på ras och kultur. Den tidens karikatyrtecknare betonade det stereotypiskt judiska utseendet, som det bland annat träder fram hos Albert Engströms skämtteckningar. Omslagsbilden visar dock en helt annan fysionomy. Det är taget från ett porträtt av honom och visar ett bildskönt och känsligt ansikte. Visserligen en smula exotiskt, men inte främmande. Det påminner om Erland Josephssons. Målaren Larsson lär ha varit mycket missnöjd med duken, men Levertin räddade den från förgängelsen. Bilden är förskönande i den meningen att den snarare visar den underliggande själen än anletet, de fotografier av Levertin som står att finna i boken är inte lika insmickrande. Ett par månader senare var han död.

Levertin var också svensk. Mer svensk än jude. Hans sefardiska förfäder stammade från Leeuwarden (om ytterst från iberiska halvön), varav namnet, och tog sig via Tyskland och svenska besittningar till Stockholm i samband med att Gustav III öppnade gränserna för judisk invandring. Familjen assimilerade sig snabbt och blev med den konverterades iver beslutna att vara svenskare än svenskarna själv, även om det aldrig var en fråga om en regelrätt konvertering till Lutherdomen. Författaren ger några smakprov på den verbala anti-semitism, som vi med vårt perspektiv finner fasansfull, men som de samtida inte fann speciellt anmärkningsvärt. Vad är det egentligen för skillnad mellan att kallas 'judefläsk' och 'fetknopp'? Vi finner skillnaden vara himmelsvid, men tänk om man en gång i tiden kunde likställa dem? Det skulle förklara mycket. Varför skall det vara värre att förolämpas för något så opersonligt som etnisk identitet (eller ras om vi vill skärpa till det något) istället för något mera personligt? Kan inte 'fetknopp' i princip vara mer sårande än 'judefläsk' speciellt om man inte vinnlägger sig om en djupare judisk identitet? Varför skall det vara värre att bli dödad för att man är jude än för pengarnas skull? Kan

det vara så att det senare rör man för och inte det förra? Eller om man blir mördad för att min misstas för judisk men inte är det. Kommer det senare faktumet förmildra brottet något? I vilket fall som helst tillhörde Levertin samhällets elit och klasshörigheten, som i så många sammanhang, övertrumfades ras- och etnisk tillhörighet. Det är svårt att peka på något tillfälle där Levertin hindrades i sin karriär av sin judiska identitet, eller att denna utgjorde en black om foten i de sociala litterära kretsar i vilka han rörde sig i. Det kan även vara värt att notera att individer som under Levertins levnad antog en närmast filosemitisk attityd, som hans efterträdare Fredrik Böök, inte hindrades längre fram i tiden att entusiastiskt ta Tredje Rikets parti.

Kapitlet om Levertin och kärleken är ämnad att vara det mest kittlande. Levertin förälskade sig tidigt i dottern till en av faderns mer framgångsrika affärsrivaler (Fadern var inte speciellt intresserad av affärer utan var mer av en samlare som hade svårt att skiljas från sina dyrgripar). Omständigheterna till denna smått osannolika utveckling behöver inte närmare gås in på. Syskonen frapperades av att föremålet för hans svärmeri var inte speciellt vackert, men det bekom Levertin föga, han hade upptäckt djupare liggande kvaliteter. Det hela slutade lyckligt i bröllop men tragiskt strax därpå drabbades bruden av kräfta och dog. Levertin var otröstlig och i och med detta skulle han komma att förvägras att bilda familj och skaffa barn till världen. Vad som visade sig återstå var väsentligen unga gifta kvinnor med barn vilket ledde till vända och förvecklingar, och cyniskt sett, stimulerade kärlekspoesin. Att utreda dessa historier närmare leder till skvallerforensik som kan vara nog så pikant men knappast värdigt en vuxen karl. Dock ger kapitlet utsökt tillfälle att diskutera just Levertins kärlekslyrik där hans blomstrande språk kommer till sin rätt. Nämnas skall emellertid att hans avslutande äktenskap, om något ett resonemangäktenskap visade sig vara mycket olyckligt och svarade på inget sätt mot hans känslomässiga behov. Att han hann dog inom detsamma, med de konsekvenser det hade, gjorde olyckan inte mindre. Hade han fått leva en tjugo år till hade han säkert slitit sig ur det och därmed kunnat bidra med ytterligare material för framtida biografier.

Ett huvudkapitel är ägnat Levertins relation till Heidenstam. Detta är något tradigt. Det är ägnat att ge intrycket att Levertin endast var en pedang till den större anden Heidenstam (vilket bland annat Lagerkrantz protesterar emot enligt ovan). Givetvis såg den något yngre Levertin upp till den självsäkra aristokraten Heidenstam som dessutom var högsta litterära mode (ett faktum med vilket Levertin redan haft ett finger med i spelet) och i förhållandet tycks han definitivt spela rollen av den juniore partnern. Umgänget med Heidenstam, denne frejdige bon viveur, resulterade i ett gemensamt manifest, som kan ses som centralt i den brytning som skedde mellan 80- och 90-tal, dessa två så centrala decennier i den svenska litteraturhistorien³. Huruvida Levertin var drivande i detta manifest, eller om han bara hängde med i Heidenstams kärra, kan man endast spekulera i. Klart tycks dock vara att han hade vissa reservationer och var inte lika ägnad att ta den frejdiga attityd Heidenstam lätt kunde kosta på sig. För Levertin kostade det. En brytning med hans tidigare litterära krets var oundviklig, och speciellt brytningen med af Geijerstam var bitter. Heidenstam däremot skulle följa hans återstående tid och visa sig vara en mycket

³ Jag minns hur min fasters man fann nyåret 1980 en bit förbryllande. 80-tal var så förknippat för honom med den litterära riktningen av 1880. Några år senare inträffade även en betydelseförändring av begreppet 40-talist

generös vän. Men, som författaren förbryllat noterar, med alla sina goda sidor ägde Heidenstam även en del brutala och frånstötande. Hur, undrar biografen, kan man förlika dessa motsägelser, det synes patologiskt. En tautologisk förklaring vore helt enkelt att Heidenstam var psykopat. Etiketten låter en automatiskt lösa upp motsägelserna och göra dem konsistenta. Bland Heidenstams mera patologiska drag hör hans enleverande av tonåriga Greta Sjöberg, dotter till Levertins gifta flickvän Anna Sjöberg. Dottern äktades bara för att snart avskiljas, men dock fortleva ett tag som fröken Sjöberg i hans gods. Idag skulle väl Heidenstam stämplas som pedofil och istället för att tvingas till giftermål av ursinnig fader sänts i fängelse. Affären ledde till ansträngda relationer mellan de bägge vännerna, och kan ha varit en av anledningarna till brytningen mellan Levertin och Sjöberg, och den förres tilltag att kasta sig i armarna på den kyliga och avkylande Ebba von Redlich med beklagligt resultat. Greta Sjöberg äktade poeten Anders Österling som närmare hundra år gammal dog så sent som 1881 och gav oss återigen en länk till denna svunna tid.

Levertin dog ung. Detta är kanske inte förvånande i ljuset av att han drabbades av tuberkulos, denna utbredda folksjukdom härjande fram till mitten av 1900-talet. Med denna levde han dock ett kvart sekel och dödsorsaken lär ha varit något helt annat och orelaterat, även om det är hopplöst att bringa klarhet i just vad det var. Obduktionsprotokollet är borta. Det verkar dock ha varit resultatet av en ren olyckshändelse. Törstig under natten griper han efter ett glas vatten, som visar sig innehålla en speciell brygd för gurgling. Kanske ledde det till en allergisk reaktion. I vilket fall som helst inträffade döden strax därpå. Dödsfallet resulterade i förstämning i hela det litterära Sverige, som under den tiden utgjorde en större del av befolkningen än nu, och definitivt en mera engagerad. Hans färd till graven följdes av människomassor, och vid graven kom Heidenstams dånande röstresurser väl till pass under ett, utan tvekan, flammande gravtal.